

A portrait of Arnout van Cruyningen, a man with long, dark, wavy hair, wearing a black robe with a white lace collar and a small pendant. He is looking slightly to the right with a serious expression. His right hand is visible, resting on his chest.

Arnout van
Cruyningen

Burgers aan de macht

Een geschiedenis
van landsadvocaten,
raadpensionarissen en
Oranjepaladijnen

De eerste Hollandse landsadvocaten (1480-1568)

Vanaf de vijftiende eeuw hadden diverse belangrijke steden in de Nederlanden een functionaris in dienst die ‘pensionaris’ werd genoemd. Deze ambtenaar trad in de eerste plaats op als juridisch adviseur van het stadsbestuur, als ‘stadsadvocaat’, maar verrichtte ook andere werkzaamheden. De benaming ‘pensionaris’ gaf aan dat het om een bezoldigde functie ging; hij ontving een vast salaris. (Het Latijnse woord *pensio* betekent onder meer ‘betaling’.) Volgens sommige auteurs stelden de Staten van Holland naar het voorbeeld van deze pensionarissen die door een stedelijk college, de vroedschap, werden benoemd, in 1480 een vergelijkbaar ambt in.¹ Andere historici achten het echter niet waarschijnlijk dat de stedelijke functionaris model stond.²

De Standen- of Statenvergadering, in Holland aanvankelijk bestaande uit een aantal edelen en gedeputeerden van de zes grote steden (Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda), vertegenwoordigde de onderdanen in een gewest tegenover de landsheer.³ Vanaf 1482 was die landsheer een vorst uit het Huis Habsburg die over de meeste gewesten in de Nederlanden regeerde. In oktober 1477 spraken de Hollandse Staten al over de mogelijkheid ‘een notabelen man te setten in Den Hage’, om de privileges van de steden te beschermen en agendapunten te beschrijven.

De eerste benoeming vond echter in het voorjaar van 1480 plaats.⁴ Aanvankelijk werd de nieuwe Hollandse functionaris soms aangeduid als 'advocaat ende pensionaris', maar na enige tijd kwam de titel 'advocaat van het land' of kortweg 'landsadvocaat' in zwang.⁵

De eerste landsadvocaat van het graafschap Holland was Barthout van Assendelft. Zijn afkomst is onzeker, maar naar alle waarschijnlijkheid stamde hij uit de gelijknamige adellijke Hollandse familie die banden had met het hof van de Bourgondische voorgangers van de Habsburgers. Barthout, geboren omstreeks 1440, studeerde aan de universiteiten van Leuven en Parijs, en promoveerde in 1462 aan de universiteit van Ferrara tot doctor in de rechten. Na zijn terugkeer in de Nederlanden was hij onder meer werkzaam als advocaat van de stad Leiden. Zijn eerste ambtsperiode als Hollandse landsadvocaat duurde van 1480 tot 1489. Vervolgens was hij korte tijd procureur-generaal, daarna raadsheer bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. In 1494 begon hij aan een tweede ambtsperiode als landsadvocaat, die in 1497 eindigde. Barthout van Assendelft overleed mogelijk omstreeks 1512, in ieder geval na 1502.⁶

In de jaren tussen de twee ambtsperiodes van Barthout van Assendelft, van 1489 tot 1494, was Jan Bouwensz landsadvocaat. Bouwensz had eveneens rechten gestudeerd aan de universiteit van Leuven en was achtereenvolgens griffier bij het Hof van Holland, notaris te Leiden en advocaat-fiscaal bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland geweest. Bouwensz werd omstreeks 1452 geboren, was getrouwd met Catharina van Naaldwijk en overleed op 11 maart 1514. Zijn vermoedelijk buitenechtelijke zoon Baldewinus de Haga werd monnik in de Abdij van Egmond en stelde in het Latijn naast teksten met betrekking tot de Abdij onder meer een kroniek van de graven van Holland samen.

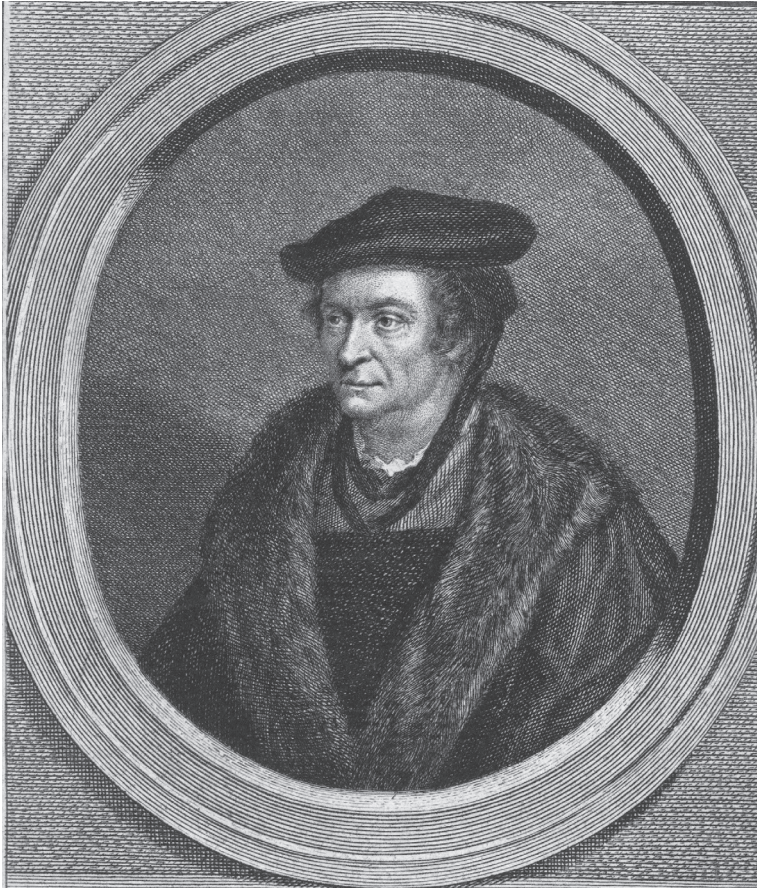
In 1500 trad de volgende landsadvocaat aan. Frans Coebel, rond 1470 in Delft geboren, studeerde aan de universiteiten van Parijs, Leuven en Orléans en trouwde met de dochter van een Haagse rekenmeester, Christina van Rijswijck. Na zijn periode als lands-

advocaat, die in 1513 eindigde,⁷ was hij raadsheer bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Keizer Karel V stuurde Coebel in 1521 naar Kampen en Zwolle om te bemiddelen tussen de ruziënde steden. De bemiddelingspoging mislukte, waarna Zwolle de hertog van Gelre aannam als beschermheer. In 1525 werd Frans Coebel beleend met de hofstede De Loo in Voorburg, waarna hij zich 'Heer van de/der Loo' mocht noemen. Hij overleed op 12 september 1532.

Coebels opvolger werd in 1513 aangesteld. Albrecht van Loo, zoon van een Dordtse pensionaris, werd omstreeks 1472 in Den Haag geboren en studeerde aan de universiteiten van Leuven en Orléans. Van Loo vervulde diverse functies bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland voordat hij in 1513 landsadvocaat van Holland werd. Tot ergernis van de grote Hollandse steden combineerde hij dat ambt van 1515 tot 1524 met de functie van raadsheer bij het Hof van Holland, verantwoordelijkheden die onverenigbaar werden geacht. Geschiedschrijver Jan Wagenaar vermeldt: 'Mr. Floris Oem van Wyngaerden, pensionaris van Dordrecht, had Albrecht van Loo, Advocaat van Holland en tegelijk Raad der Graven, in 't aangezicht durven zeggen dat het hem niet vrijstond deze twee ambten tegelijk te bekleden.'⁸ Aan zijn opvolgers zou de dubbele ambtsbekleding uitdrukkelijk verboden worden. Van Loo wist zich echter in beide functies te handhaven tot kort voor zijn overlijden in Den Haag op 5 januari 1525.

De opvolger van Van Loo was de Delftse pensionaris Aert van der Goes. Hij stamde uit een van origine Zeeuwse familie, maar behoorde tot een tak die inmiddels deel uitmaakte van het patriciaat van Delft, de stad waar Aert in 1475 ook ter wereld kwam en waarvan hij in 1508 pensionaris werd.

In zijn *Vaderlandsche historie* berichtte Jan Wagenaar over de terugkeer in 1531 van Karel V in de Nederlanden. De keizer arriveerde in Brussel, waar de gewestelijke vertegenwoordigers hem 'terstond, in groten getale' kwamen begroeten. 'De Advocaat Van der Goes voerde het woord voor de Staten van Holland. Hij noemde Karel de Vijfde Hoogstgeboren, Doorluchtige Vorst, allergenadigste Heer,

Portret van mr. Aert van der Goes, landsadvocaat van Holland. Prent van Jacob Houbraken naar schilderij van Jan Maurits Quinkhard, achttiende eeuw. (Rijksmuseum, Amsterdam)

Rooms-Keizer, altijd Vermeerderaar des Rijks enzovoort.' Nadat hij God had gedankt dat Hij Zijne Majesteit voor zovele gevaren bewaard en behouden hierheen had gebracht, betuigde Van der Goes dat Holland over Karels komst 'ten hoogsten verblijd' was. Vervolgens bracht hij de schade ter sprake die het land door oorlogsgeweld en andere rampspoed had geleden. Hij besloot met een verzoek aan de keizer om naar Holland te komen en 'de onderzaten

van zijn Graafschap' met zijn aanwezigheid te verblijden. Van der Goes sprak in het 'Nederduits' en zijn toespraak werd door Karel V 'beleefd beantwoord' in het 'Waals' (Frans).⁹ Er kwam voorlopig echter niets van een bezoek van de keizer aan Holland. Ook in 1540 verzocht Van der Goes tijdens een bijeenkomst in Gent de keizer 'in Holland te willen komen, zodra zijn zaken zulks zouden toestaan'. Karel beloofde het. Toen de orde in het oproerige Gent hersteld was, ging Karel eerst naar Zeeland en vervolgens inderdaad naar Holland, waar hij onder meer Dordrecht, Rotterdam, Delft en Den Haag aandeed. Karel vroeg een flinke financiële bijdrage van Holland, maar tijdens een Statenvergadering in Haarlem bleek dat de Hollandse edelen, Dordrecht, Haarlem en Amsterdam bereid waren de keizerlijke 'bede' toe te staan, maar dat de andere leden nog niet zover waren. Karels zuster Maria van Hongarije, zijn landvoogdes in de Nederlanden, wilde daarop met de meerderheid besluiten 'tot een volledige inwilliging' door Holland. Enkele edelen en landsadvocaat Van der Goes maakten haar echter zo duidelijk dat dit strijdig was met 's lands 'gewoonte en vrijheden', dat zij zich liet bewegen om de vergadering van Haarlem naar Utrecht te verplaatsen, waar enkele dagen later ook de overige leden alsnog akkoord gingen met de zware financiële lasten.¹⁰ Het eindoordeel in Van der Aa's negentiende-eeuwse *Biographisch woordenboek* over deze zestiende-eeuwse landsadvocaat viel ondanks enkele gemoreerde, weinig succesvolle diplomatieke missies van de man uiterst positief uit: 'Tot het jaar 1544 bleef Aert van der Goes de belangen van ons land met ijver behartigen. Hij was de vraagbaak zijner landgenoten in de moeilijke tijden die hij beleefde. Hij betoonde zich steeds een moedig beschermer van 's lands oude voorrechten en stond pal voor de vrijheid wanneer die, door wie ook of op welke wijze ook, werd aangerand.'¹¹

Aert van der Goes legde zijn ambt in januari 1544 neer en werd daarin vrijwel onmiddellijk opgevolgd door de uit zijn tweede huwelijk met Margaretha van Banchem geboren zoon Adriaen, op voordracht van de toenmalige stadhouder van Holland, René van

Portret van mr. Adriaen van der Goes, landsadvocaat van Holland. Prent van Jacob Houbraken naar schilderij van Jan Maurits Quinkhard, achttiende eeuw. (Rijksmuseum, Amsterdam)

Chalon, Prins van Oranje. Aangenomen wordt dat de omstreeks 1505 in Delft geboren Adriaen net als zijn vader de universiteit van Leuven had bezocht. Volgens Van der Aa had 'zijn roem als rechtsgeleerde' ervoor gezorgd dat hij in 1540 tot assistent van zijn vader was aangesteld.¹² Als diens opvolger zette Adriaen van der Goes sinds 1544 de in 1525 door zijn vader begonnen reeks verslagen van de vergaderingen en besluiten van de Staten van Holland en

West-Friesland tijdens hun beider ambtsperioden in een 'Register' voort. Halverwege de achttiende eeuw verscheen dit register ook in acht delen in druk.¹³ Vader Aert van der Goes overleed op 1 november 1545, 'na een hoogst werkzaam leven',¹⁴ in zijn geboorteplaats Delft. Zoon Adriaen van der Goes bleef Hollands landsadvocaat tot zijn overlijden op 5 november 1560 in Den Haag.

In 1555 was Karel V als graaf van Holland en vorst van de overige Nederlandse gewesten opgevolgd door zijn zoon Filips II. Filips scherpte het repressieve beleid van zijn vader tegenover het opkomend protestantisme in de Nederlanden nog verder aan. Ook de opvolger van Adriaen van der Goes zou hier de dupe van worden. De omstreeks 1515 geboren Jacob van den Eynde was net als zijn vader Hugo pensionaris van Delft¹⁵ voordat hij in 1560 landsadvocaat van Holland werd. In 1568 werd hij beschuldigd van ketterij, gevangengenomen en in afwachting van zijn proces overgebracht naar Brussel. Voordat het proces begon overleed Van den Eynde in maart 1569 in de gevangenis. Volgens een vroege levensbeschrijving stierf hij 'zowel door verdriet en hartzeer, dat hem onschuldig aangedaan werd, als door ziekte en ongemak voor 's Lands Vrijheid. Men had hem hard en bitter behandeld.'¹⁶ Twee jaar later verklaarde de speciale rechtbank, de Raad van Beroerten, hem postuum onschuldig en kreeg zijn familie de geconfisqueerde bezittingen terug. Van den Eynde was gehuwd met Elisabeth van Nieuwland uit Brugge, en uit het huwelijk waren zeven kinderen geboren. Nakomelingen van Jacob dienden later in het Staatse leger.

Volgens de negentiende-eeuwse historicus Pieter Lodewijk Muller behoorde Jacob van den Eynde tot 'de katholieke maar bevestigd nationaalgezinde regenten die zich 1566 bij de regering aansloten maar zich verzetten tegen de invoering van de Inquisitie en daardoor de toorn van Filips en Alva over zich afriepen'. Muller stelt ook dat de dood van Van den Eynde 'wegens zijn bekwaamheid en plichtsbetrachting' alom werd betreurd.¹⁷ Als landsadvocaat van Holland werd Van den Eynde eerst vervangen en ten slotte opgevolgd door Paulus Buys.

Wie heeft het voor het zeggen in ons land? Het is een vraag die veel mensen bezighoudt en het is er een van alle tijden. Maar ze is meestal niet zo eenvoudig te beantwoorden.

In de Republiek der Verenigde Nederlanden leken gezagsdragers als Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt soms volledig de dienst uit te maken. Beiden waren raadpensionaris van Holland en West-Friesland. De Nederlandse geschiedenis telt veel meer raadpensionarissen (tot 1619 landsadvocaat genoemd) dan deze twee bekende mannen. Ze namen soms beslissingen die tot op de huidige dag doorwerken, maar hun functie bleef altijd iets tweeslachtigs houden. Ze werden in de praktijk landelijke bestuurders maar bleven formeel provinciale ambtenaren. Hoe machtig of invloedrijk een Hollandse raadpensionaris kon zijn, hing af van politieke omstandigheden, persoonlijke kwaliteiten en van de verhouding tot de stadhouder, tot Oranje.

In *Burgers aan de macht* beschrijft Arnout van Cruyningen hoe het ambt van raadpensionaris zich ontwikkelde en, aan de hand van korte biografieën, welke mannen deze functie vanaf de vijftiende tot het begin van de negentiende eeuw hebben vervuld.

Arnout van Cruyningen (1960) studeerde geschiedenis in Nijmegen, met als bijvak staats- en bestuursrecht. Hij is gespecialiseerd in dynastieke en staatkundige geschiedenis en heeft tal van publicaties op zijn naam staan, waaronder *De Opstand 1568-1648*, *Stadhouders in de Nederlanden*, *Johan van Oldenbarnevelt* en *Het Huis van Thorbecke*.

'Zeer leesbaar, informatief, en goed gedocumenteerd.'

– *Geschiedenis Magazine* over *Het Huis van Thorbecke*

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 688

ISBN 978 94 0192 025 4

9 789401 920254